

LIBRIS

Editor: *Vasile Burlui*

We know
books

Redactor: *Cristina Lucia Şutiu*

Tehnoredactor: *Cristina Lucia Şutiu*

Coperta: *Cristina Lucia Şutiu*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

DATCU, VASILE

Aventura cunoaşterii / Vasile Datcu ; studiu introd. de Valentin

Popa. - Iaşi : Cartea Românească Educaţional, 2023

Conţine bibliografie

ISBN 978-606-057-299-2

I. Popa, Valentin (introd.)

0

Copertă: Hendrick Goltzius, *Eva* (detaliu), 1613, Musée des Beaux-Arts de
Strasbourg.

Grupul Editorial Cartea Românească Educaţional
Copyright © Editura Cartea Românească Educaţional, 2023
www.librariacartearomaneasca.ro/ecredu.ro
www.ecredu.ro

Vasile Datcu

AVENTURA CUNOAŞTERII

Studiu introductiv de Valentin POPA

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

Vasilescu, Al.A., *Analiza dimensională și teoria similitudinii*, Editura Academiei, București, 1969.

Zadeh, L.A., Polak, E., *Teoria sistemelor*, Editura Tehnică, București, 1969.

CUPRINS

<i>Un eseu despre instrumentele cunoașterii,</i> Valentin POPA	7
Trei povești, în loc de introducere.....	17
Problema	28
Capitolul I. Gândirea simbolică	33
Preambul	35
Definiție și cadru general	42
Bula narativă	52
Anomaliile gândirii simbolice. De la individ la gașcă	59
Capitolul II. Gândirea rațională.....	69
Cadru istoric	71
Un popor nou pe scena istoriei.....	72
Explozie demografică în lumea greacă, începând cu secolul al VIII-lea î.Hr.....	74
Perfecționarea alfabetului.....	75
Apariția lui Homer	77
Lipsa unui stat centralizat.....	80
Existența anotimpurilor	82
Nașterea democrației	83
Descoperirea individului	85
Desăvârșirea invenției sofiste: individul cu acces la cunoașterea obiectivă.....	90

Se petrece un miracol!	91
Trăsături esențiale ale gândirii raționale	92
Problemele	97
Raportul dintre mesager și mesaj	97
Problema mântuirii	100
Flux și reflux în istoria gândirii	104
Problema libertății	107
Confuzia dintre individ și specie	115
Limitarea dată de perspectivă	117
Inovația ca demonie	119
Apariția timpului – demararea istoriei	121
Apariția elitelor	127
Forme ale gândirii raționale	130
Gândirea critică	132
Gândirea dialectică	148
Gândirea sistemică	175
Gândirea creativă	195
Capitolul III. Instrumente înșelătoare	217
Gândirea sofistă	219
Gândirea postmodernă	224
Moștenirea postmodernă	238
Gândirea hybridă	240
Concluzii	259
Bibliografie	265

Un eseu despre instrumentele cunoașterii

Inginer navalist, om de afaceri de succes operând, de o vreme, în domeniul agricol, Vasile Datcu este și un scriitor talentat, membru al Uniunii Scriitorilor din România, dar și un eseist reductabil ce și-a încercat forța gândirii filosofice pe mai multe teme, începând cu cea a timpului (*Timpul și cultura europeană*, Editura Eminescu, 2000; *Istorie și timp*, Editura Tipo Moldova, 2012), continuând cu cercetări și reflecții asupra determinantelor structurilor sociale și a evoluțiilor acestora.

Ca filosof, Vasile Datcu este un *lup singuratic*. Nu are contacte cu comunitatea filosofilor din România și nici cu cea din alte centre de cultură din lume, menține doar o comunicare cu o entitate neacademică de dezbateri filosofice de la Atena, între reprezentanți din întreaga lume, cunoscută sub numele de *World Philosophical Forum*. Desigur, rămân active contactele bazate pe lectura operelor filosofice, de la antici și până la contemporani. În noua aventură filosofică pe care ne-o propune în acest volum, tema aflată în vizor este cea a instrumentelor cunoașterii. Fără să fie preocupat de vechile clasificări ale formelor cunoașterii (științifică, filosofică, artistică, religioasă) sau de modelul lui Auguste Comte, care identifica trei etape ale evoluției cunoașterii omenеști (teologică, metafizică și pozitivă), Vasile Datcu este interesat de alte criterii taxonomice, concentrându-se asupra gândirii simbolice, gândirii raționale, dar și asupra unor modalități înșelătoare, pervertite de utilizare a

gândirii (gândirea sofistă, gândirea postmodernă și gândirea hibridă).

În prima parte a eseului său, autorul analizează gândirea simbolică pe care o consideră primul instrument de cunoaștere în ordine istorică, ce poate fi recunoscut atât în elaborările mitice, religioase și artistice, cât și în angajările științifice incipiente din culturile asiatice sau din Antichitatea și Evul Mediu european. Fără îndoială, gândirea simbolică a produs opere de mare valoare în domeniile menționate, dar progresul în lumea cunoașterii înregistrat în culturile europene nu s-ar putea explica dacă ne-am cantona doar la acest model de cunoaștere. Culturile orientale se dovedesc stagnante tocmai din acest motiv: au rămas captive tipului de gândire simbolic.

Progresul în știință și tehnică este condiționat de depășirea lui și experimentarea celui alt tip de gândire, centrat pe rațiune.

După credința autorului, bine documentată istoric, gândirea rațională are ca premisă adoptarea și perfecționarea de către greci a alfabetului fenician, ce favorizează un mai mare acces la general și la gândirea abstractă. La această particularitate, mai trebuie adăugate și alte caracteristici ale culturii grecești, inclusiv religia greacă, sistematizată de Homer, dar și descoperirea democrației și a individului, ce au făcut posibile dezbaterile și funcționarea școlilor filosofice, culminând cu vestita triadă: Socrate, Platon, Aristotel, filosofi interesați de fundamentarea gândirii raționale.

Logica aristotelică este văzută de autor ca un vârf de evoluție în cristalizarea gândirii raționale. Dar s-a ajuns la acest *miracol* al construcției teoretice și datorită sofistilor atenieni ce au studiat tiparele artei argumentării. Dintre sofisti, cel care a fost prețuit cel mai mult s-a dovedit a fi Protagoras, cu faimosul său dicton: *Omul este măsura tuturor lucrurilor*.

Provocarea propusă de școlile sofiste l-a incitat pe înțeleptul Socrate, urmat apoi de Platon, determinându-i să se aplece

asupra gândirii logice și să reflecteze asupra importanței în știință și filosofie a cunoașterii raționale. În convingerea autorului, odată cu această descoperire (autorul vorbește chiar de *inventare* și educare a gândirii raționale), *cultura europeană se va înscrie pe o traiectorie total diferită de a celorlalte, din Egipt și până în China*, făcând posibilă apariția științei, așa cum este ea înțeleasă astăzi.

Dar gândirea rațională nu aduce omenirii numai avantaje în domeniul științific, ci și dificultăți de natură filosofică, cum ar fi cea privitoare la libertate, la modul cum poate fi înțeleasă ea, sau la timp. Libertatea și timpul sunt probleme în fața cărora gândirea rațională capotează sau se blochează în paradoxuri. Este bine-cunoscută antinomia semnalată de Kant privitoare la perspectiva fatalistă și cea a liberului arbitru.

Prima neagă puterea omului de a fi liber, dacă acceptăm, în baza preceptelor gândirii raționale, determinismul lumii.

Cea de-a doua sacrifică ideea atât de dragă omului de știință (a determinismului) din dorința de a salva ideea de libertate. Timpul, cealaltă mare problemă a gândirii raționale, a generat alte paradoxuri, începând cu aporiile lui Zenon Eleatul.

Nu poți parcurge într-un timp finit o succesiune infinită de secvențe spațiale, decreta discipolul lui Parmenide. De aceea Ahile nu o poate ajunge din urmă pe broasca țestoasă, iar săgeata n-are cum să ajungă la țintă: concluzii raționale ce se opun evidenței empirice.

Prima formă a gândirii raționale și cea mai răspândită este, în viziunea autorului, gândirea analitică (sau critică), bazată în mod excesiv pe raționamentul logic. Numai că acest tip de gândire rațională nu este omniperformant: funcționează bine, când se aplică fenomenelor repetitive, deci, previzibile, dar se blochează când trebuie să clarifice fenomenele disipative (cele ce pierd o parte din energie) și evolutive. Acestea sunt doar statistic previzibile, adică se pot face previziuni doar asupra

modului cum se comportă colectivitățile, nu și componentele lor. De aceea, consideră autorul, s-au elaborat modalități diferite de gândire, compatibile cu zonele de realitate unde determinismul cauzal nu mai funcționează.

Așa a apărut gândirea dialectică.

Anticipată de Heraclit, într-o epocă în care știința nu se preocupase de fenomenele evolutive și *disipative*, gândirea dialectică atinge perfecțiunea în *Fenomenologia spiritului* a lui Hegel. Este epoca istorismului, o viziune filosofică ce tinde să admită că tot ce există comportă devenire, deci istorie.

Nimic nu este în afara timpului. Autorul mai identifică încă o formă de gândire, specializată în abordarea sistemelor departe de echilibru, pe care o numește *gândirea sistemică*.

Identificarea acestui al treilea tip de aparat rațional este justificată de autor prin următorul argument:

Dacă gândirea analitică (critică) operează cu obiecte, cea dialectică – cu fenomene, gândirea sistemică păărăsește obiectele și fenomenele și mută centrul de interes pe funcțiuni. (p. 175)

Deși eseistul nu face nicăieri distincția dintre obiect și fenomen, introducerea în discuție a unei noi entități ontologice – *funcțiunea* – se dovedește a fi provocatoare și originală.

Autorul nu definește gândirea sistemică drept un instrument ce admite că tot ce există este organizat în sisteme, cum s-ar putea deduce din analiza termenului, și ca fiind gândirea centrată pe funcțiuni. Fiind interesat de obiect, un inventator ce-și propune să aducă un progres acțiunii de a mătura, va inventa mătura mecanică. Centrat de funcțiuni, un inventator preocupat de perfecționarea operației de eliminare a prafului va inventa aspiratorul.

Exemplele propuse, aici, de Vasile Datcu se dovedesc a fi din câmpul inventicii, ceea ce poate sugera ideea că gândirea sistemică nu este neapărat o nouă formă de gândire, ci o nouă modalitate de manifestare a creativității, o nouă tehnică de

inovare. Legătura dintre gândirea sistemică și cea creativă este admisă și de autorul acestui eseu ce recunoaște faptul că gândirea creativă nu este decât un *instrument ajutător al gândirii sistemice* și deci o expresie a gândirii raționale.

Această decizie poate provoca nedumerire în condițiile în care psihologii au atras atenția asupra faptului că funcția de creație implică multe elemente iraționale, inclusiv anumite intervenții ale inconștientului. Gândirea sistemică a produs nu numai beneficii în domeniul tehnic, ci și excese periculoase. Un exemplu de beneficiu propus de autor este inventarea dializei pentru preluarea funcției rinichiului, procedură medicală care a salvat nenumărate ființe.

Un exemplu de exces primejdios este cel al producerii copiilor în eprubetă. Din pricina unor astfel de excese, *dacă sfârșitul lumii va veni, de aici va veni*, conchide eseistul, reflectând la riscurile gândirii sistemice.

În capitolul intitulat *Instrumente înșelătoare* găsim o expunere a formelor degradate de cunoaștere. În demonstrațiile sale, autorul furnizează numeroase exemple și analize din cele ce îl preocupă în prezent, cum ar fi atitudinea populației față de vaccinul pentru prevenirea infectării cu SARS-CoV-2 ori nenorocirile produse de ideea de comunism profetizată de Marx, ale cărei efecte în costuri sociale n-au fost depășite decât de religii și altele de felul acesta.

Interesantă și originală ni se pare interpretarea conceptului de *gândire postmodernă*, ca formă degradată, înșelătoare de instrument de cunoaștere.

Este o replică din zilele noastre a vechii sofistici grecești care, într-un fel, deriva din individualismul lui Protagoras a omului (individului) ca măsură a tuturor lucrurilor. Numai că reperul gândirii postmoderne nu mai este individul, ca la sofiști, dar nici universalitatea, ca la Socrate și Platon, Toma din Aquino și alții, ci grupul, secta, clanul... *Dacă ar fi să propunem o*

clasificare a instrumentelor de cunoaștere după gradul de generalitate pe care-l ținesc, notează autorul, putem spune că gândirea rațională, obiectivă, este un instrument util pentru accesul la adevărurile generale, gândirea sofistă – pentru adevărurile personale, iar gândirea postmodernă – pentru adevărurile unui anume grup social. (p. 224)

Clasificarea propusă aici de Vasile Datcu nu este foarte riguroasă, autorul servindu-se de un termen nedefinit (*gândirea obiectivă*), dar își atinge ținta, întrucât permite încadrarea clară a gândirii postmoderne într-o grilă interpretativă originală și convingătoare.

Originile opțiunilor gândirii postmoderne par să fie identificate în conceptul marxist de *ideologie*, prin care se înțelegea concepția despre lume a unei clase sociale.

Nu poate exista o viziune neutră, în afara intereselor unei clase sociale, argumentau, în secolul al XIX-lea, Marx și Engels.

Este ceea ce comentatorii gândirii marxiste numeau *partinitatea filosofiei*.

Vasile Datcu, străduindu-se să ridiculizeze cât mai mult această perspectivă rezultată din mutarea centrului de greutate dinspre universal către particular, notează în continuare: *Putem spune, așadar, că toate partidele, bandele, organizațiile, găștile, mafiiile, coteriile, galeriile sportive, clanurile, asociațiile, într-un cuvânt toate sectele își găsesec în gândirea postmodernă instrumentul necesar asigurării unei puternice coeziuni interne.* (p. 224)

Un concept nou, după știința noastră, introdus de autor în acest eseu este cel de *gândire hibridă*, definit tot ca o modalitate înșelătoare de derulare a actului cunoașterii.

Ca derivat al gândirii postmoderne, gândirea hibridă este numită de unii analiști post-gândire, ceea ce înseamnă o relativizare extremă a noțiunii de gândire.

În cadrele gândirii hibride nimic nu mai are stabilitate, nici măcar judecățile matematice considerate până nu de mult

adevăruri *a priori*, adică rezultate din structura minții noastre și nu din experiența cu elementele realului. Pervertirea gândirii matematice este ilustrată în acest eseu prin anumite mostre de *matematică distractivă*, precum demonstrarea – cu respectarea tuturor regulilor și convențiilor matematice – a unor enunțuri, ca: $2 + 2 = 5$.

Ca metodă de argumentare, autorul excelează în cea a simplificării, altfel spus, a reducerii problemelor grave ale gândirii filosofice la situații de viață simple și amuzante.

Eseul începe cu un excurs intitulat *Trei povești, în loc de introducere*. Poveștile amintesc de relatările lui Platon ce preced expunerile ideilor filosofice cu prezentarea unor scenarii mitologice, făcând astfel mai accesibil drumul spre generalizările vizate.

Modelul lui Platon a fost urmat și de alți autori, îndeosebi din epoca modernă. Noutatea descoperită la Vasile Datcu este intenția sa nu doar de a înlesni accesul la abstracțiunile filosofice, ci și aceea de a-l amuza pe cititor, propunându-i relatări pline de haz, judecăți de valoare amuzante, deducții adesea absurde, sau, mai precis, paradoxale, urmărind efecte stilistice. Prozele care întrerup, adesea, expunerea filosofică sunt scrise cu talent și sugerează anumite interpretări.

Exemplară ni se pare aici explicitarea triadei hegeliene (teză – antiteză – sinteză) prin exemplul unui personaj, Ion, victimă a paradoxului bețivului. Acesta știe că orice om are dreptul sau poate chiar datorită – cum spun unii medici – să bea un pahar de vin, dar bând acel pahar, devine alt om care – și el – are acel drept sau acea datorie...

În momentul tezei, Ion se îmbată. Opinia publică se lansează în critici la adresa comportamentului acestui personaj, deoarece, beat fiind, se combină cu urâta satului.

Ajungem astfel la momentul antitezei, iar îndreptarea lui Ion, după această experiență, inclusiv asumarea căsătoriei cu acea femeie, reprezintă sinteza.

Elemente amuzante avansează autorul și în prelungirea unor explicații importante și serioase, cum sunt cele privitoare la inventarea locomobilelor, un fel de căruțe fără cal și vizitiu, ce erau puse în mișcare prin forța aburului. Randamentul mecanic era foarte redus, de 3-5 procente, motiv pentru care să parcurgi o anumită distanță trebuia arsă o cantitate enormă de lemne. *Așa încât, dacă fericitul proprietar al unui locomobil de acest fel își propunea să ajungă de la Vernon la Rouen, avea nevoie să-și defrișeze mare parte din pădurea primită moștenire de la strămoși (p. 57), iar dacă i se termina combustibilul, trăgea pe dreapta și pleca după crăci. Tot ce putea să ardă era bun: coceni, surcele, paie, buturugi. Dacă era un excentric și amator de aventuri singuratice, nu era tocmai rău, dar să ai și o doamnă alături, înfășurată în volane, căreia să-i faci curte, mergea doar dacă nu mai voiai să o întâlnești în vecii vecilor.* (p. 57)

Cu siguranță, unele concluzii propuse de eseist conțin îndrăzneii poate excesive, cum ar fi cea privitoare la faptul că secolul XX, interesat în mod precumpănitor de stările complexe, departe de echilibru, prin inventarea mecanicii cuantice și a geneticii, ar fi trebuit să-și dea filosoful adecvat.

Dar nu l-a dat! Și ne întrebăm dacă-l va da. Pentru că filosofii nu înțeleg deplin aceste realități, conchide autorul (p. 188).

Heidegger, găsim în continuarea acestui raționament, s-a apropiat cel mai mult de o astfel de împlinire filozofică, dar demersul nu a ajuns până la capăt. Nu a reușit să propună o perspectivă filozofică compatibilă cu rezultatele obținute de științe în cercetarea sistemelor departe de echilibru.

În încheiere, precizăm că eseul lui Vasile Datcu despre instrumentele cunoașterii se recomandă ca o scriere filozofică surprinzătoare din mai multe puncte de vedere.

În primul rând, excelează prin originalitate.

În ciuda faptului că tematica aleasă amintește de filosofia clasică, de la antici până la moderni, interpretările se dovedesc

deosebit de libere, de neinfluențate de mulțimea exegezelor pe problema cercetată.

Chiar dacă unele clasificări implică anumite exagerări, ele se arată a fi motivate de rațiuni discursive, retorice. Autorul nu acceptă să rateze țințele propuse, cele privitoare la obținerea adeziunii cititorului în legătură cu justetea aprecierilor și interpretărilor sale.

În al doilea rând, scrierea impresionează prin limpiditate, ceea ce trădează o bună asimilare a stilului cartezian de redactare. Sigur, amuzantele intarsii literare despre care s-a vorbit, mai sus, asigură o distanțare de stilul amintit.

Interesul pentru cercetările de ultimă oră din câmpul științelor, dar și luarea în considerare a aberațiilor din spațiul public contemporan conferă eseului scriitorului Vasile Datcu o actualitate evidentă.

Valentin POPA

Preambul

Cu ceva timp în urmă, primesc la locul meu de muncă vizita unui vechi prieten. Era spre sfârșitul programului și m-a rugat ca drumul spre casă, dacă nu aveam alte angajamente, să-l facem împreună, timp în care mă va pune la curent cu problema pentru care mă căutase. Părea abătut, lucru de mirare, fiindcă-l știam o fire veselă, optimistă și cu mare încredere în progresul omenirii. Fără prea multe introduceri, după câțiva pași făcuți de-a lungul fluviului, tocmai necesari să ne reglăm cadența mersului, îmi comunică problema care-l măcina de-o vreme.

Citise recent, într-o revistă de popularizare a științei că omenirea s-ar trage, practic, de la o mână de *homo sapiens* ale căror urme au fost descoperite în localitatea Huelva, din centrul Etiopiei, și că noi am moșteni informația genetică a unei așa-numite *Eva africană*, trăitoare acum 150 000 de ani pe acele meleaguri. Că această diversitate formidabilă de rase umane, cu o dispersie pe globul terestru la fel de copleșitoare, ar avea ca sursă biologică o insignifiantă ceată de oameni din Etiopia, mai era cum era, ar fi putut-o înțelege, dar acceptând asta, cum să explici diferențele enorme de evoluție cognitivă care s-au evidențiat de-a lungul mileniilor, astfel încât astăzi să trăim în realitatea pe care o avem în față? Ce elemente neprevăzute au intervenit în cursul vremilor, ce situații au condus la evoluții atât de dramatic diferențiate în rândul acelorași *homo sapiens* împrăștiați pe întreaga planetă acum aproximativ 100.000 de ani?

Să aibă geografia un rol atât de fundamental în stimularea

capacităților cognitive ale omului? Ar mai putea exista și alte condiționări? Dacă natura s-a îngrijit atât de matern să îi facă pe toți oamenii egali, ce conspirație perversă a făcut ca mințile lor să nu urmeze aceeași prescripție identitară? Cum e posibil ca miliarde de oameni să fie genetic identici în proporție de 99,9%, iar mental să nu găsești doi la fel?

L-am privit nedumerit! Ultima întrebare mă făcuse chiar să zâmbesc. Oare prietenul meu știa că diferența dintre un geniu și un imbecil e dată de o singură gemulă?

Deși aveam preocupări circumscrise temei care îl tulburase într-atât, nu mă gândisem la o formulare atât de crudă a problemei. Nu știam ce să-i răspund. I-am promis că voi medita asupra chestiunii și de voi găsi o explicație, i-o voi împărtăși negreșit.

Tot în acea perioadă, am cunoscut un dresor de cai sălbatici. De la el am aflat rolul pe care-l joacă frica în cursul domesticirii animalului. Precum la om, și la animal educația se rezumă la dozajul armonios dintre pedepse și recompense. Și tot ca la om, este fundamentală vârsta la care poate fi realizată cu succes dresura: în prima perioadă de creștere. Din punct de vedere al procesului educativ, animalul matur este o cauză pierdută. Nici la om nu-i altfel, mi-am zis atunci. Crediința multora că omul este educabil pe durata întregii vieți are la bază confuzia pe care o fac aceștia între instrucție și educație. Sunt două lucruri cu totul diferite. Dobândirea de abilități, îndeletnicire cu care se ocupă instrucția, nu înseamnă educație, care reprezintă construcție de caractere și se poate face doar în perioada copilăriei și adolescenței. Și în acest caz, rolul fricii rămâne esențial. Creștinismul are meritul de a fi adus aici o inovație fundamentală: frica de Dumnezeu!

Stimulat de întrebările prietenului nedumerit, am găsit că există o condiționare ciudată între frică și dezvoltarea capacităților cognitive ale omului. În condiții de abundență naturală a resurselor, evoluțiile sunt foarte lente, aproape inexistente,

ele devenind spectaculoase cu cât condițiile de mediu sunt mai aspre. Omul primitiv trăia într-un univers esențial ostil. Trebuie să fi fost copleșit de groază la căderea fiecărei nopți, neștiind dacă în cuprinsul ei nu urma să fie devorat de jivine feroase, măturat de ploi sau vijelii, strivit de pietre ori copaci.

Totuși, acei oameni primitivi, trăitori în spațiul Africii subecuatoriale, contau măcar pe abundența fructelor sau a vânatului mic. Vânătorii – culegători care apucaseră drumul zonelor temperate – aveau de înfruntat pericole și mai teribile: anotimpurile reci. Dar, nu cu totul surprinzător, chiar în aceste zone, mult mai ostile omului decât cele din Africa, vom descoperi și primele urme de gândire conștientă. Un amănunt geologic, des întâlnit în zonele temperate, mai cu deosebire în Europa, va avea o contribuție fundamentală în dezvoltarea capacităților cognitive ale omului primitiv: peștera!

Descoperirea peșterii a însemnat cea mai spectaculoasă întreprindere umană din toate timpurile. Pășind pentru prima dată într-o astfel de incintă, omul preistoric va intra pe un drum ce-l va scoate definitiv din condiția animalului și-l va propulsa într-o condiție cu totul neobișnuită pentru lumea înconjurătoare, cel al unei ființe nevoite să răspundă simultan la două provocări: de o parte, unei lumi reale, de altă parte, unei lumi închipuite.

Cu certitudine, în epoca primelor prezențe umane în peșteră, spațiul acesteia va fi fost cu îndârjire disputat între mulți conlocuitori: urși, animale de pradă, păsări ucigașe.

Probabil, o întâmplare a făcut ca omul să ajungă pe un astfel de tărâm, dar după ce l-a descoperit, îi va fi devenit esențial pentru supraviețuirea lui în condițiile atât de dure ale climatului temperat. Astfel, peștera devine un fel de placentă din care se va dezvolta civilizația umană, deoarece, prin mijlocirea ei, omul este forțat să-și îmbunătățească abilitățile de cunoaștere.

De ce oare doar omului i-a fost dat să evolueze stimulat de peșteră, iar celorlalte vietăți, cu care-și vor fi disputat spațiul